

Nagy Balázs

A középkori magyar városok a külföldi utazók leírásaiban*

Közép-Európát és különösképpen Cseh-, Lengyel- és Magyarország területét számos különböző helyről származó, eltérő vallású és etnikumú utazó kereste fel a középkorban.¹ Az általuk hátrahagyott beszámolók sok szempontból különböznek egymástól: befolyásolta azokat szerzőjük vallási, társadalmi hovatartozása, az utazók előzetes tapasztalatai, és természetesen az is, hogy honnan származtak maguk a szerzők.² Az utazók célja is más-más volt; akadt közöttük olyan, aki hosszabb időre letelepedett az általa felkeresett országban, mások egy nagyobb utazás részeként jártak az általuk is leírt területeken. A 10–11. század fordulója után a szárazföldi úton a Szentföldre induló zarándokok közül többen a Duna vonalát követték, átszelték Közép-Európa jelentős részét, így megfordultak Magyarországon is. A keresztes háborúk résztvevői között is voltak többen, akik megörökítették utazásukat, és ennek részeként a régióban szerzett tapasztalataikat. Egyesek saját élményeik alapján írták meg beszámolójukat, mások különböző források felhasználásával kompilációt készítettek. A szerzők korábbi tapasztalatai és esetleges előítéletei meghatározó módon befolyásolták a művek szemléletét. A város fogalma természetszerűleg mást jelentett egy Nyugat-Európából érkező keresztény utazó, és mást az Ibériai-félszigetről jövő muzulmán számára. Az okok, amelyek Közép-Európába vonzották őket, legalább annyira eltérőek voltak, mint előzetes várakozásaik és munkájuk látásmódja. A 10. század végétől kezdődően a külföldi utazók leírásai elszórt, de jellemző és értékes információval szolgáló forrást jelentenek a régió belső viszonyaira és városfejlődésére vonatkozólag.

Az egyik legkorábbi szerző, aki a régióbeli utazásáról feljegyzéseket hagyott hátra, Ibráhiim Ibn Ya‘qūb volt.³ Írása nem önálló műként, hanem mások, főleg al-Bākrī munkájának részeként maradt fenn. Ibráhiim Ibn Ya‘qūb tortosai születésű zsidó utazó volt, aki 965-ben járt Nyugat- és Közép-Európában. Magdeburgban minden bizonnyal találkozott Nagy (I.) Ottó császárral (936–973) is,

* A tanulmány angol nyelvű szövege megjelent: *The Towns of Medieval Hungary in the Reports of Contemporary Travellers* címen (Keene – Nagy – Szende (eds.) 2009: 169–178). Jelen írás ennek az átdolgozott változata.

¹ A Magyarországon járt külföldi utazók feljegyzéseinek fordításai legteljesebben két gyűjteményes kötetben található meg: Szamota (szerk.) 1891; Haraszti – Pethő 1963.

² Az utazási irodalomról általában lásd Wunderli (Hrsg.) 1993; Ertzdorff – Neukirch (Hrsg.) 1992.

³ Warnke 1965; Charvát – Prosecky (eds.) 1996. Általánosabban lásd Carter 1994: 377–378, 57–58. jegyzet; Göckenjan 2003, különösen 236, 9. jegyzet.

majd ezután a szlávok lakta területekre utazott.⁴ Beszámolója első kézből származó híradást tartalmaz Prágáról és Krakkóról, e városokat feltehetően maga is felkereste. Bár Ibráhíim Ibn Ya'qūb utazásának célja nem teljesen egyértelmű, a cseh és lengyel területekről írva beszámol az általa törököknek nevezett magyarok csehországi jelenlétéről is.

„Ami Boleslav⁵ országát illeti, hossza Prága városától Krakkó városáig három heti utazás; hosszában a törökök⁶ földjével határos. Prága városa kőből és mészből épült, áruk dolgában a legnagyobb városok egyike, ahová Krakkó városából oroszok és szlávok jönnek áruikkal s a törökök országából muszlimok, zsidók és törökök is jönnek hozzájuk áruikkal és kereskedelmi súlymértékekkel, és tőlük rabszolgákat, ónt és különböző fajtájú szőrméket visznek ki.”⁷

Ez a szöveg ugyan nem ad pontos információkat a Kárpát-medence városairól, mégis néhány részlete mindenképp fontos utalásokat tartalmaz. Ibráhíim Ibn Ya'qūb fent idézett szavaiból kiderül, hogy a magyarok már a 10. század második felében aktív külkereskedelmet folytattak a környező országokkal, és ez a tevékenység már ekkor különböző etnikumú és vallású emberek vállalkozása volt.⁸

Érdekes következtetéseket lehet levonni egy néhány évtizeddel korábbi, más jellegű dokumentumból is. A raffelstetteni vámrendelet, amely 903–906 között íródott, alapos áttekintést nyújt az egykor a Duna mentén, Linz közelében működött, a későbbiekben elnéptelenedett településhez kötődő vámhely forgalmáról.⁹ Ez a régió az adott időszakban a késői keleti-frank területek határvidékéhez tartozott, de a dokumentum betekintést enged a tágabb régió viszonyaira is, így joggal vethető fel a kérdés, vajon mit árul el a Kárpát-medencebeli viszonyokról, ahol nem sokkal a vámrendelet kiadása előtt jelentek meg a honfoglaló magyarok. A vámjegyzék által megemlített, legkeletebbre lévő földrajzi nevek közé a Cseh-erdő és a morvák vásárhelye (*Mercatum Marahorum*) tartozik.¹⁰ Tehát a vámjegyzék földrajzi látóköre kelet felé nem terjedt tovább a cseh, illetve a morva részeken. A szövegben szóba kerülő árucikkek választéka igen bőséges, szerepelnek köztük férfi és női rabszolgák, só, viasz, ló stb. A kereskedők és a kereskedelemhez kapcsolódó személyek etnikai összetétele szintén igen

⁴ Nazmi 1998: 40; Mishin 1994–1995, 1999: 17.

⁵ I. (Kegyetlen) Boleszláv cseh herceg (929?–967/972?).

⁶ Itt és alább a törökök a magyaroknak felelnek meg. Lásd erről többek között: Kmoskó 2000: 242, 107. és 109. jegyzet.

⁷ Kmoskó 2000: 242. A fenti idézet egyszerűsített szövegváltozatot közöl. Vö. Püspöki Nagy 1989: 175–176, no. C3.

⁸ Ibráhíim Ibn Ya'qūbnak a magyar területekre vonatkozó híradásáról lásd még: Hrbek 1955; Róna-Tas 1999: 291–293.

⁹ *Inquisitio de theloneis Raffelstettensibus* (1890). Weinrich (Hrsg.) 1977: 14–19, Nr. 5; Ganshof 1970. A raffelstetteni vámrendeletéről az elmúlt néhány évben örvendetes módon a magyar szakirodalomban is egyre több szó esett. Lásd a szöveg első teljes magyar nyelvű fordítását: Szenthe (ford.) 2008: 211–213; illetve Szenthe 2007; Torma 2008: 19–22; Szili (szerk.) 2009: 23–24.

¹⁰ Lásd *Inquisitio de theloneis Raffelstettensibus* (1890): 1. és 8. rész.

változatos – bajorok, szlávok, zsidók egyaránt előfordulnak közöttük. Figyelemre méltó azonban, hogy a szövegben semmiféle utalás nincs az akkor a Kárpát-medencében élőkkel való kereskedelmi kapcsolatokra, sem pedig a magyarok jelenlétére. A rafflestetteni vámrendelet szolgáltatja adatok szerint a 10. század elejének kereskedelme az adott forrás által jellemzett térségben nem városi központok köré koncentrálódott. A szövegben említett helynevek a vámkiszabás helyeit jelölik, nem pedig városokat.

A 12. század dereka előtt a külföldi utazók tollából származó beszámolókból alig találunk a hazai városfejlődésre vonatkozó adalékokat. A keresztes háborúk első hullámában az országon átutazó idegenek feljegyzései erről a kérdéstről hallgatnak. Ám a 12. század közepén jelentős változás következett be. A második keresztes hadjárat vezetői között ott volt több nagyobb nyugat-európai monarchia uralkodója, így VII. Lajos francia (1137–1180) és III. Konrád német király (1138–1152) is. Az uralkodói utazásokat udvari történetírók örökítették meg, tehát sokkal több információ maradt fenn az útközben felkeresett területekről. Deuili Odo (Odo de Deogilo, †1162), aki a francia király kíséretében utazott át Magyarországon, nem túl sok szót vesztegetett az itteni városokra, amikor 1147-ben tett utazásának tapasztalatait leírta.¹¹ Útjának a Magyarországot megelőző szakaszáról írva külön megemlékezett az érintett nagyobb és gazdag városokról (Metz, Worms, Würzburg, Regensburg, Passau), amelyek szerinte három-három napi távolságra fekszenek egymástól. Magyarországról írva a városok közül csak Esztergomot említette, ahol ebben az időben az uralkodói rezidencia is volt, és ami az ország egyik legurbanizáltabb és legnépesebb városának számított. A szerző egyértelműen a város kereskedelmi jellegét hangsúlyozza, azt írván, hogy a „Duna számos ország kincsét és gazdagságát hordja össze a híres Esztergomba.”¹² Ezzel együtt Odo más városokra vonatkozó hallgatása is sokatmondó. Egyetlen más magyar várost sem említ meg, Magyarországot elhagyva, és Konsztantinápoly felé utazva inkább a különbségeket hangsúlyozza, a bizánci területeket szépnek és gazdagnak látva.

Ugyanabban az évben, mint amikor Deuili Odo, a szentföldi keresztények megsegítésére induló második keresztes hadjárat keretében egy másik keresztes had is átkelt Magyarországon. A sereget III. Konrád vezette, és az ő kíséretében utazott a történetíró Freisingi Ottó püspök. Ottó a Barbarossa Frigyes tetteiről írott művében írta le a magyarokról és az országukról kialakított véleményét.

„Ezt a régtől Pannóniának nevezett tartományt, mivel köröskörül erdőségek és hegyek, főként az Appeninek¹³ övezik, amelynek belseje a róna tágas síksága, és amely a folyók és folyamok futásától ékes, a különböző fajú vadakban dús erdőkben bővelkedik, oly

¹¹ Schuster 2002; Phillips 2003.

¹² Deuili Odo (1882): 62. „Danubio qui hanc satis in directum praeterfluit, et multarum regionum divitias nobili civitati Estrigun navigio invehit.” A részlet magyar fordítása: Altmann (et al.) 1998: 12; valamint Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér (szerk.) 2006: 287–288.

¹³ Itt a szerző tévedésként említi az Appenineket a Kárpátok, illetve esetleg az Alpok helyett.

gazdagnak ismerik természetből fogva virágzó szépsége és földjeinek termékenysége miatt, hogy szinte Isten paradicsomának, vagy a hírneves Egyiptomnak látják.”¹⁴

Az ország népességéről ugyanakkor gyökeresen más véleménnyel van Freisingi Ottó:

„Ezek a magyarok visszatásító külsejűek, mélyen ülő szemek vannak, termetük alacsony, erkölceikben és nyelvükben pedig annyira barbárok és vadak, hogy joggal lehet kárhozatni a szerencse szeszélyét, vagy inkább csodálni az Isten türelmét, hogy martalékul hagyta ezt a szép földet az emberiség e szörnyetegeinek, akiket még embernek sem nevezhetek.”¹⁵

A magyarországi városi életről Freisingi Ottó kevés pozitív benyomást szerezhetett. Bár az országról leírt tapasztalatai nagyrészt megbízhatóak, városokról nem sokat szól.

„Ámbár hajlékaik falun és városon is a legsilányabbak, tudniillik nádból vannak, a fából valóik pedig ritkák, kőből meg a legritkábbak, mégis egész nyáron és ősszel sátrakban tanyáznak.”¹⁶

Freisingi Ottóban – ahogy Engel Pál megjegyezte – „volt úgy látszik némi ellenérzés a magyarokkal szemben”,¹⁷ a városokról és a városi házakról alkotott rossz véleményét azonban az is magyarázza, hogy a magyar városok alapvetően más jellegűek voltak, mint amilyeneket Freisingi Ottó korábbi német, osztrák és francia területeken tett utazásai során megismert.¹⁸ Györffy György szerint a 12. századi Magyarországon a nyugat-európai városi civilizáció csak a két királyi székhelyen és néhány püspöki városban volt jelen.¹⁹

Majdnem Freisingi Ottóval egy időben járt Magyarországon egy gyökeresen eltérő előzetes tapasztalatokkal rendelkező másik utazó is. Abū-Hámíd al-Garnāti Granadában született 1080 körül, s az 1110-es években kezdte el nagyobb utazását a muzulmán világban, majd 1150-ben érkezett Magyarországra, ahol négy évig maradt.²⁰ Ebben az időben tehát már meglehetősen koros volt, talán épp ez okozta, hogy hosszabban időzött Magyarországon.

¹⁴ Az eredeti szöveget lásd Freisingi Ottó (1912): 49 (cap. 32.). Freisingi Ottó művének magyar fordítása: Freisingi Ottó (1913), a vonatkozó rész 106–107. A fentiekben a modernizált magyar fordítást követem: Freisingi Ottó (2000): 167.

¹⁵ Freisingi Ottó (2000): 167.

¹⁶ Freisingi Ottó (2000): 168.

¹⁷ Engel 2001: 53.

¹⁸ Kristó 1995: 38–40.

¹⁹ Györffy 1975: 236. Györffy véleményét az Árpád-kori magyar városokról általában lásd ugyanott: Györffy 1975: 235–247. Györffy felveti azt a lehetőséget is, hogy Freisingi Ottó a magyarokról alkotott képét részben a besenyők láttán alakította ki. Györffy 1975: 246–247, 7. jegyzet.

²⁰ Bolsakov – Mongajt 1985.

Abū-Hāmid utazásáról szerzett tapasztalatait a *Tuhfat al-Albāb* címen ismeretes művében összegezte. Magyarországra érkezése előtt jellemzően olyan területeket keresett fel, ahol jelentős muzulmán népesség élt, leghosszabban a Volga deltájában fekvő Szakszin városában tartózkodott.²¹ Abū-Hāmid Magyarországon kívül csak nem keresztény, illetve ortodox keresztény vidékeken járt, így a latin kereszténységgel kapcsolatos személyes tapasztalatai kizárólag Magyarországról származtak. Ez a tény minden bizonnyal erősen befolyásolta, hogy mit és hogyan örökített meg itteni élményei közül.

Abū-Hāmid szerint „Unkúrija”, ahogy Magyarországot nevezte, 78 városból állt, és ezerszámra éltek ott a „magrebi származásúak”.²² Az Abū-Hāmid által említett magrebieket többen a besenyőkkel azonosítják.²³ Abū-Hāmid ír egy másik jellegzetes magyarországi muzulmán csoportról, a (k)hvárezmiekről (kálizok) is, akik szerinte szintén „megszámlálhatatlanul sokan vannak”.²⁴ A szerző nem titkolt büszkeséggel számol be arról, hogy a Magyarországon élő muzulmánokat hogyan igyekezett visszatéríteni az iszlám vallásgyakorlatra, és rábeszélni őket a mekkai zarándoklatokra. Négy évig tartó magyarországi tartózkodása alatt azonban Abū-Hāmid az általa említett 78 város közül csak négyet látogatott meg. Feltehetően ezek voltak azok, ahol nagyobb számú muzulmán közösség élt. A muzulmánok kedvező helyzetét a 12. század közepi Magyarországon II. Géza király (1141–1162) irántuk való jóindulata magyarázza. Abū-Hāmid beszámolója szerint ő maga is találkozott a magyar uralkodóval, és megvitatta vele az országában élő muzulmánok helyzetét.²⁵

Freisingi Ottó és Abū-Hāmid mellett egy harmadik, szintén külföldi szerző tollából származó beszámoló is ránk maradt a 12. század közepéről. Al-Idrīsī földrajzi leírása 1154 körül keletkezett.²⁶ A munka címzettje II. Roger szicíliai uralkodó (1130–1154) volt, ez a tény ad magyarázatot a mű közkeletű címére is: „*Tabula Rogeriana*”. Bár a szerző nagyobb utazásokat tett az Ibériai-félszigeten és Észak-Afrikában, Magyarországot vagy Közép-Európa más országait ő maga soha nem kereste fel. Ennek ellenére igen tájékozottnak mutatkozott a kontinens ezen részeivel kapcsolatban. Leírásában al-Idrīsī megbízható adatokat közöl a korabeli Magyar- és Csehország, Ausztria, valamint a Balkán városhálózatáról is. A régió több tucat városát meg is nevezte, számos esetben kitért az adott város kereskedelmi jelentőségére, bár ritkán foglalkozott az egyes települések lakosságának etnikai összetételével. Az egyik kivétel ez alól Bács.²⁷ Erről a városról írva említést tett az ott élő görög tudósokról is. Az ortodox püspökség központja 1072-ig Mitrovica, az ókori Sirmium volt, amíg Salamon király és Géza herceg el nem

²¹ Györffy 1958: 68–69.

²² Bolsakov – Mongajt 1985: 56.

²³ Bolsakov – Mongajt 1985: 56, 163, 56. jegyzet. Györffy György szerint a magrebi alánt, azaz jászt jelent. Györffy 1958: 68. Lásd még: Berend 2001: 66–67, 91. jegyzet.

²⁴ Bolsakov – Mongajt 1985: 56.

²⁵ Bolsakov – Mongajt 1985: 61.

²⁶ Cerulli – Bombaci 1970–1978: fasc. VIII, 882–891; Elter 1985.

²⁷ Bač ma Szerbiában található.

foglalta azt. Ezután lett a püspökség székhelye Bács. Györffy György szerint a bácsi püspökség még a 12. század közepén is működött, ami megmagyarázhatja a görög tudósok jelenlétét.²⁸ Mások ellenben úgy vélik, hogy már I. (Szent) László király (1077–1095) áttette az egyházi központot Kalocsára. A fenti forrásból egyértelműnek látszik, hogy Bács a 12. század közepén jelentős központ volt különböző etnikumú lakossággal, és ahogy al-Idrisi leírja, virágzó gazdasággal, piacokkal, kereskedésekkel és iparosokkal. A város gazdag volt, megművelt földekkel körülvéve: a külföldi szerző szemében a jólét egyik fokmérőjének számított az olcsó és bőséges búza.²⁹

A keresztesek a 12. század második felében is nagyszámban indultak a Szentföldre, és közülük sokan, a szárazföldi utat választva, átkeltek Magyarországon. Közöttük találjuk Oroszlán Henrik bajor és II. Jasomirgott Henrik osztrák hercegeket, akik 1172-ben indultak útnak. Az országon átvonulva felkeresték Esztergomot, a királyi székhelyet is, Lübecki Arnold leírásában mégsem esik szó a városokról és a városi lakosságról. Ugyanez a szerző örökölte meg az 1189-ben keresztes háborúba induló Barbarossa Frigyes (1152–1190) Magyarországon átvezető útját is. A császári utazás fő magyarországi eseménye a III. Bélával (1172–1196) tartott esztergomi „csúcstalálkozó” volt, 1189 júniusában. Bár Lübecki Arnoldot nem a városi lakosság érdekelte leginkább, ebben az esetben mégis érdekes következtetések vonhatók le a leírásból. Magyarország királynéja, a francia születésű Margit értékes ajándékokat adott a császárnak.

„A királyné a császár úrnak ajándékozott egy pompás sátorlakot, amelyet felülről teljes széltében és hosszában skarlátszínű szőnyeg borított, egy nagy értékű takaróval díszített ágyat vánkossal, valamint egy elefántcsontszéket párnával, melyet az ágy elé állítottak. Ezek olyannyira ékes mívűek, hogy azt a jelen szegényes írás nem is képes kifejezni. S nehogy valamiféle kigondolható gyönyörűség is hiányozzék: egy pici, fehér vadászkutya is futkározott a szőnyegen.”³⁰

Mielőtt Barbarossa Frigyes elhagyta az országot, III. Béla „négy tevét adott neki, amelyeket drága ajándékokkal terheltek meg, ezek értéke mintegy ötezer márka volt”.³¹ A skarlátból készült szőnyeg és a teve egyértelművé teszi, hogy a császárnak adott ajándékok nem magyarországi eredetűek voltak. Az események leírásából kiderül, hogy a pompás ajándékok Lübecki Arnoldra is nagy hatást gyakoroltak, ilyeneket korábban nem látott. A keleti, feltehetően bizánci származású luxustárgyak kereskedelmi csatornákon keresztül jutottak az országba. A külföldi eredetű áruk alapján pedig a külföldi kereskedők jelenlétét is valószínűsíthetjük. A 12. század második felében a királyi udvar jelentette a külföldi luxustermékek

²⁸ Bácsról: Györffy 1963: 210–213.

²⁹ Elter 1985: 59.

³⁰ Kristó – Makk – Marosi (szerk.) 1981: 77.

³¹ Kristó – Makk – Marosi (szerk.) 1981: 78.

egyik fő felvevőpiacát, így az uralkodói rezidenciák, közöttük pedig értelemszerűen Esztergom volt a külföldi kereskedők egyik kedvelt célpontja.

Fél évszázaddal később, amikor a tatárjárás során a mongolok Esztergomot ostromolták, Rogerius leírása szerint vallonok és lombardok is éltek ott, sőt, Rogerius szavai szerint „mintegy urai voltak a városnak”.³² Ők nem a szokásos városi házakban, hanem kőből épült palotákban laktak, ahol „végtelenül sok értékes szövetet és ruhát égettek el, leölték a lovakat, az aranyat és ezüstöt a földbe ásták, elrejtették mindenféle javaikat”, nehogy mindez a tatárok kezére kerüljön.³³ Ezek a kincsek nyilvánvalóan külföldiek lehettek, hiszen ebből az időszakból minőségi textíliák hazai előállítására nincs adatunk. Rogerius szerint tehát Esztergom 1242 elején lezajlott ostroma során megsemmisült az újlatin nyelveket beszélő, és minden bizonnyal a távolsági kereskedelemről meggazdagodó kereskedők vagyona.

Néhány évtizeddel későbből, a 14. század elejéről fennmaradt egy igen alapos leírás az ország helyzetéről. A nem azonosított személytől származó szöveg, amely az *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* címen vált ismertté, 1308 körül keletkezett egy feltehetően francia származású ferences vagy domonkos szerző tollából.³⁴ Ez az átfogó igényű munka összefoglalja mindazt, amit egy külföldi szerző Magyarországról ekkoriban említésre méltónak tartott.³⁵ A szerző természetesen kitért az ország városainak az ismertetésére is. A szöveg megemlíti Budát, az „ország székhelyét”, érsekségi központként Esztergomot, püspöki székhelyként Győrt, Zágrábot, Veszprémet, Pécsét és Gyulafehérvárt, mellettük megnevezi még Nagyszombatot, Pozsonyt és a nem pontosan azonosított Baiát, végül hivatkozik öt dalmáciai városra is.³⁶ A *Descriptio Europae Orientalis* felsorolásába bekerült városok csoportja igencsak heterogén. A leírás nem említi meg ugyanakkor Kalocsát, az ország másik érsekségének a központját, vagy jó néhány más püspöki székhelyet (mint például Eger, Nyitra, Várad vagy Csanád). A nem egyházi központok közé tartozó városok megválasztása mindazonáltal a szerző tájékozottságát mutatja. Mind Pozsony, mind Nagyszombat ekkor az ország fontos kereskedelmi szereppel rendelkező, népes városai közé tartozott. A városok megnevezésénél a *Descriptio Europae Orientalis* mind a *civitas*, mind az *oppidum* kifejezést használja. A szöveg kimondottan hangsúlyozza a nem *civitas*-nak nevezett városok közé tartozó, más jellegű települések nagy számát. Az *oppidum* névvel illetett mezővárosok igen fontos részt képviseltek a 14. század elejének városi jellegű települései között.³⁷

³² Altmann (et al.) 1998: 12–13.

³³ Rogerius (2003): 149–150.

³⁴ Papacostea 1999; Deér 1931; Górka (ed.) 1916.

³⁵ A szöveg Magyarországra vonatkozó teljes részletének fordítása: Borzákné – Szegegy 1987–1988.

³⁶ A dalmáciai városok a városi intézmények szervezete, a városi lakosság etnikai összetétele, és számos más szempontból eltért az ország központi területének városfejlődésétől. A *Descriptio* nem is nevezi meg az öt várost egyenként, csak csoportosan hivatkozik rájuk.

³⁷ Bácskai 1965; Fügedi 1981; Kubinyi 2000.

A középkori Magyarország külföldi szerzőktől származó leírásai közül az egyik legrészletesebb beszámolót Bertrandon de la Broquière hagyta hátra a *Voyage d'Outremer et retour* címen ismert művében.³⁸ A szerző, Jó Fülöp burgundiai herceg tanácsosa a Szentföldön tett utazásáról hazatérőben, 1433-ban utazott keresztül Magyarországon. Délről érkezett az országba, és nyugat felé, Ausztria irányába hagyta el azt. Szerbiáról írva megjegyzi, hogy:

„városai nincsenek sáncokkal és kőfalakkal körülvéve. A házak és a paloták, úgy a királyiéi, mint a többi nemesekéi fából vannak és a tengerparti latin házakon kívül egyetlen kőház sincs az országban.”³⁹

Munkájának Magyarországról szóló részeiben ugyanakkor egyetlen olyan megjegyzést sem tett, ami arra utalna, hogy az itteni városok alapvető jellegzetességeikben eltérőek lettek volna a nyugat-európai mintától. Ez alapján feltételezhető, hogy a 15. század első felére a magyarországi városok sok szempontból hasonlókká váltak a Bertrandon de la Broquière által korábban megismert európai városokhoz.

Művében Bertrandon alapos leírást adott az általa felkeresett városokról, elsősorban Szegedről, Budáról és Pestről. Szegedről, az ország egyik legnagyobb városáról írva felfigyelt a kereskedelem, különösképpen a ló-kereskedelem fontosságára.⁴⁰ A késő középkori Magyarország gazdaságtörténetéről szóló tanulmányok gyakran említik, hogy az élőállat-kereskedelemben a szarvasmarha forgalmának volt a legnagyobb jelentősége, bár a tömeges marhatenyésztés igazán majd csak később vált jellemzővé. Bertrandon de la Broquière-nek a lókereskedelemtől szóló feljegyzése hozzájárul a kép teljesebbé tételéhez.

Budára érkezve a szerző megjegyzi, hogy a városban az igazságszolgáltatás, a kereskedelem és az ipar is a németek kezén volt. A németek mellett azonban más etnikai csoportok jelenléte szintén felkeltette a figyelmét. A városban talákozott francia kereskedőkkel és kézművesekkel, köztük egy szőnyegkészítővel, valamint kőművesekkel is. Pesten pedig egy ott tartózkodó honfitársát fogadta fel szolgálójának. Ugyancsak Budán ismerkedett meg olyan franciául beszélő zsidókkal, akiket korábban Franciaországból űztek el.⁴¹

* * *

³⁸ A szöveg legteljesebb magyar fordítása: Szamota (szerk.) 1891: 48–99.

³⁹ Szamota (szerk.) 1891: 28; Engel 2001: 211.

⁴⁰ Szamota (szerk.) 1891: 91–92.

⁴¹ Szamota (szerk.) 1891: 92–97.

Mindezek után joggal tehető fel a kérdés: mennyiben jelentenek megbízható forrást a fent említett szövegek, melyeket az országot legfeljebb csak rövid időre felkereső, esetleg azt csak hallomásból és olvasmányokból ismerő, külföldi szerzők hagytak hátra? Mit tehetnek hozzá az ország történetének, kiinduló kérdésünk esetében konkrétan az urbanizáció megismeréséhez? Több olyan szempont is felsorolható, amely indokoltta, sőt, adott esetben elkerülhetetlenné teszi felhasználásukat. Egyrészt olyan időszakra vonatkozóan található bennük információk, amelyről – a városfejlődés kérdését érintő – hazai elbeszélő forrás egyáltalán nem áll rendelkezésre. A külföldi szerzők, bár tollukat sokszor az előítélet is befolyásolja, gyakran olyan jellegzetességekre hívják fel a figyelmet, amelyekről más forrásból nem tudunk. Munkájuk viszonyítási alapja más és más volt, hiszen a szerzők természetesen az előzetes tapasztalataikkal vetik össze új ismereteiket. Ezért szerencsés, hogy a 12. század közepéről és második feléről több, egészen eltérő nézőpontból fogalmazó szerző beszámolója maradt fenn. Áttekintve a külföldi szerzőknek a középkori magyar városokról szóló feljegyzéseit arra jutunk, hogy ezek a források fontos részleteket tesznek hozzá a középkori magyar urbanizációról alkotott képünkhöz. Annak ellenére, hogy ténylegesen egyik idézett szerzőnek sem a középkori magyar városfejlődés hiteles bemutatása volt a célja, írásaik mégis sok esetben pontosan ábrázolják a városi központok főbb jellegzetességeit, a lakosság összetételét, és a különböző etnikai csoportok párhuzamos jelenlétét.

Ezek alapján egy-egy, a források által kiválasztott időmetszetben láthatjuk a magyar városok középkori helyzetét, ez pedig egy sajátos nézőpontból tükrözi a középkori magyar városfejlődés fő sajátosságait. A forrásaink utalnak a városok multi-etnikus jellegére, az idegeneknek a kereskedelemben játszott szerepére, illetve a városok és a kereskedelem kapcsolatára. A korai szövegek szerint kevés közös jellegzetessége van a magyar és a nyugat-európai városoknak, míg az Árpád-kor után keletkezett források szerint a magyar városok egyre inkább hasonulnak az európai mintához, a 14–15. századból felidézett szövegek jellemzően nem az eltéréseket hangsúlyozzák, hanem az európai városhálózat szerves tagjaként tekintenek a magyar városokra is.

FORRÁSOK

- Deuili Odo (1882): *Odonis de Deogilo Libro de via Sancti Sepulchri a Ludovico VII Francorum Rege Suscepta*. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (in folio)*. (Hrsg. von Georg Waitz.) Bd. 26. Hahnsche Buchhandlung, Hannover.
- Freisingi Ottó (1912): *Otonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris*. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*. (Hrsg. von Georg Waitz.) Bd. 46. Hahnsche Buchhandlung, Hannover.
- Freisingi Ottó (1913): *I. Frigyes császár tettei*. (Középkori Krónikások XV–XVI.) Athenaeum Kiadó, Budapest.

- Freisingi Ottó (2000): I. Frigyes császár tettei (részlet). In: Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Górka, Olgierd (ed.) 1916: *Anonymi Descriptio Europae orientalis, Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia' Anno MCCCVIII exarata*. Academia Litterarum Cracoviensis, Kraków.
- Inquisitio de theloneis Raffelstettensibus (1890): *Monumenta Germaniae Historica, Leges, Capitularia regum Francorum II.* (Hrsg. von Alfred Boretius – Victor Krause.) Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 249–252 (Nr. 253).
- Kmoskó Mihály 2000: *Mohamedán írók a steppe népeiről: Földrajzi irodalom. I/2.* (Magyar Östörténeti Könyvtár 13.) Balassi Kiadó, Budapest.
- Kristó Gyula – Makk Ferenc – Marosi Ernő (szerk.) 1981: *III. Béla emlékezete*. Magyar Helikon, Budapest.
- Rogierius mester (2003): *Siralmas éneke*. In: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Osiris Kiadó, Budapest, 129–157.
- Szamota István (szerk.) 1891: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717*. Franklin-Társulat, Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Altmann Julianna (et al.) 1998: *Medium Regni: Magyar középkori királyi székhelyek*. Nap Kiadó, Budapest.
- Bácskai Vera 1965: *Magyar mezővárosok a XV. században*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berend, Nora 2001: *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims, and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1301*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bolsakov, Oleg Georgievics – Mongajt, Alekszandr Lvovics 1985: *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Borzákné Nacsá Mária – Szegfű László 1987–1988: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (Descriptio Europae orientalis). *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Series Marxistica-Leninistica et Historica* (12–13.) 1. 13–27.
- Carter, Francis William 1994: *Trade and Urban Development in Poland: An Economic Geography of Cracow from Its Origins to 1795*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cerulli, Enrico – Bombaci, Alessio 1970–1978: *Opus geographicum sive 'Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare studeant'*. Instituto Universitario Orientale di Napoli, Instituto Italiano per il Medio Estremo Oriente, Napoli – Roma.
- Charvát, Petr – Prosecky, Jiří (eds.) 1996: *Ibrahim ibn Yaqub at-Turtushi: Christianity, Islam and Judaism meet in East-Central Europe, c. 800–1300 A. D.* Oriental Institute, Academy of Sciences of the Czech Republic, Praha.
- Deér, Josef 1931: Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis. *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* (45.) 1–22.
- Elter István 1985: Magyarország Idrīsī földrajzi művében (1154). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* (82.) 53–63.

- Engel Pál 2001: *Szent István birodalma: a középkori Magyarország története*. História Alapítvány – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Ertzdorff, Xenja von – Neukirch, Dieter (Hrsg.) 1992: *Reisen und Reiseliteratur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Rodopi, Amsterdam.
- Fügedi Erik 1981: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. In: Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 336–363.
- Ganshof, François Louis 1970: Megjegyzés az „Inquisitio de theloneis Raffelstettensis”-hez. In: *Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései*. III. K.n., Budapest, 115–145.
- Göckenjan, Hansgerd 2003: Legende oder Wirklichkeit? Nachrichten über das östliche Europa im Werk des arabischen Reisenden Abu Hamid al Andalusi al-Garnati (1080–1170). In: Ertzdorff, Xenja von – Giesemann, Gerhard (Hrsg.): *Erkundung und Beschreibung der Welt. Zur Poetik der Reise- und Länderberichte. Vorträge eines interdisziplinären Symposiums vom 19. bis 24. Juni 2000 an der Justus-Liebig-Universität Gießen*. (Chloe, Beihefte zum Daphnis 34.) Rodopi, Amsterdam – New York, 233–265.
- Györfly György 1958: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. I. Századok (93.) 1–4., 12–87.
- Györfly György 1963: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Györfly György 1975: Budapest története az Árpád-korban. In: Gerevich László (szerk.): *Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 219–349.
- Haraszi Sándor – Pethő Tibor 1963: *Útikalandok a régi Magyarországon*. Táncsics Könyvkiadó, Budapest.
- Hrbek, Ivan 1955: Ein arabischer Bericht über Ungarn. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* (5.) 205–230.
- Keene, Derek – Nagy, Balázs – Szende, Katalin (eds.) 2009: *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. (Historical Urban Studies Series.) Ashgate, Farnham.
- Kristó Gyula 1995: A honfoglaló magyarok életmódjáról. *Századok* (129.) 1. 3–62.
- Kubinyi András 2000: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.
- Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengeller József (szerk.) 2006: *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.
- Mishin, Dmitrij 1994–1995: Ibrahim Ibn-Ya'qub At-Turtushi's Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century. *Annual of Medieval Studies at the CEU* 1994–1995. CEU, Budapest, 184–199.
- Mishin, Dmitrij Jevgenjevič 1999: *Saqlabi servants in Islamic Spain and North Africa in the early Middle Ages*. (Ph.D. disszertáció) Közép-Európai Egyetem, Budapest.
- Nazmi, Ahmad 1998: *Commercial relations between Arabs and Slavs, 9th–11th centuries*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warsaw.
- Papacostea, Șerban 1999: Descriptio Europae Orientalis. In: *Lexikon des Mittelalters*. Artemis, München, III. col. 722.

- Phillips, Jonathan 2003: Odo of Deuil's *De profectione Ludovici VII in orientem* as a source for the Second Crusade. In: Norman Housley – Marcus Bull (eds.): *The Experience of Crusading. Vol. 1: Western Approaches*. Cambridge University Press, Cambridge, 80–95.
- Püspöki Nagy Péter 1989: *Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon, 1000–1301. I: Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig*. Madách – Gondolat, Pozsony – Budapest.
- Róna-Tas András 1999: *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: an Introduction to Early Hungarian History*. CEU Press, Budapest.
- Schuster, Beate 2002: The Strange Pilgrimage of Odo of Deuil. In: Gerd Althoff – Johannes Fried – Patrick Geary (eds.): *Medieval Concepts of the Past: Ritual, Memory, Historiography*. Cambridge University Press, New York, 253–278.
- Szenthe Gergely (ford.) 2008: A Raffelstetteni vámrendelet. In: Torma Béla Gyula – Veszprémy László (szerk.): *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.
- Szenthe Gergely 2007: Gondolatok az Inquisitio de theloneis Raffelstettensis kapcsán. Adatok a Karoling Birodalom keleti irányú szárazföldi áruforgalmának és keleti határainak kérdéséhez. *Világtörténet* (29.) tavasz–nyár, 18–30.
- Szili Sándor (szerk.) 2009: *A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források*. (Az orosz történelem válogatott kútfői.) Russica Pannonicana, Budapest.
- Torma Béla Gyula 2008: A 907. évi pozsonyi csata katonapolitikai háttere és hadművészeti modellezése. In: Torma Béla Gyula – Veszprémy László (szerk.): *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.
- Warnke, Charlotte 1965: Bemerkungen zur Reise Ibrahim Ibn Jakubs durch die Slawenländer im 10. Jahrhundert. In: Ludat, Herbert (Hrsg.): *Agrar-, Wirtschafts- und Sozialprobleme Mittel- und Osteuropas in Geschichte und Gegenwart*. (Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen 1. Giessener Abhandlungen zur Agrar und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens 32.) Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 393–415.
- Weinrich, Lorenz (Hrsg.) 1977: *Quellen zur deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250*. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe 32.) Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Wunderli, Peter (Hrsg.) 1993: *Reisen in reale und mythische Ferne: Reiseliteratur in Mittelalter und Renaissance*. (Studia humaniora 22.) Droste, Düsseldorf.